

başladığı kabul edilir. Kuralları ve yöntemi belirlenmiş bağımsız bir ilim dalı halini alması ise uzun bir süreç sonrasında İslami ilimlerin tedvini ile birlikte gerçekleşmiştir.² İslami devirde muhtelif kaynaklardan beslenerek olgunlaşan belagat ilmi, miladi IX.-XII. yüzyıllar arasında en parlak dönemini yaşamıştır. Bunda dış tesirlere açık, geniş ufuklu, belli bir oranda Eski Yunan'a dayalı felsefi görüşlerle beslenen dil ve edebiyat nazariyecileri ile iç içe kapalı, muhafazakâr dilci ve gramercilerin ekolleri arasındaki farklı görüşlerin münakaşasının getirdiği zenginliklerin önemli rolü olmuştur.³

Başlangıçta ‘Edebi’ ve ‘Kelami’ olmak üzere iki ekollü olan belagat ilmi, İbn Haldun’un ortaya koyduğu ‘‘Bediciler’’ ekolü ile üçe çıkmıştır. Başını da ‘‘*Sırru'l-fasaha*’’ adlı eserin müellifi İbn Sinan el-Hafeci (466/1073)’nin olduğu edebiyat ağırlıklı üsluba ‘‘Arap ve Büleğa’’ ekolü⁴, başını ‘‘*el-Umdet*’’ adlı eserin sahibi İbn Reşik (456/1063)’in çektiği bedii sanatlarının ağırlıklı olduğu üsluba da ‘‘Megaribe’’ ekolü,⁵ Mantık ve felsefenin ağırlıklı olduğu kelim üslubuna da ‘‘Meşarika’’ ekolü denmiştir. Abdulkahir el-Cürcani (471/1078) ‘‘*Delailü'l-icaz*’’ adlı eseri, ez-Zemahşeri (1144) ‘‘*el-Keşşaf*’’ tefsiri, Fahrüddin er-Razi (606/1209) ‘‘*Nihayet'ül-icaz fi dirayeti'l-icaz*’’ adlı eseri, es-Sekkaki (626/1228) ‘‘*Miftahu'l-ulum*’’ adlı eseri ile Meşarika ekolünün en seçkin müellifleri olarak görülmektedir.⁶

Osmanlı döneminde Arapça belagat çalışmaları, ‘‘kelam felsefe’’ ağırlıklı belagat ekolütünün ileri gelen temsilcilerinden Ebu Yakup Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed es-Sekkaki (626/1228)’nin meşhur ansiklopedik eseri ‘‘*Miftahu'l-ulum*’’ un ilk iki bölümünden sonraki belagat, aruz ve kafiye ayrılan üçüncü bölüm üzerine yapılmış olan ‘‘Telhis’’, ‘‘Şerh’’ ve ‘‘Haşiye’’ler etrafında cerayan etmiştir.⁷

Bu eseri esas alan en önemli eserler arasında Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman Hatib el-Kazvini (739/1338)’nin Telhisü'l-Miftah adlı eseri vardır. Sadeddin Mesud b. Ömer et-Teftazani (792/1390) bu eseri esas olarak

2 M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi Belagât**, İstanbul, Bilimevi 2000, s. 18.

3 Saraç, a.g.e., s. 18.

4 Nasrullah Hacımüftüoğlu, ‘‘Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları’’, **A. Ü. Fen-Edebiyat Fak. Dergisi**, Sayı: 8, Erzurum 1988, s. 118.

5 Hacımüftüoğlu, a.g.e., s. 120.

6 A.e., s. 117.

7 Nasrullah Hacımüftüoğlu, ‘‘Osmanlı'da Belagat İlimi’’, **Osmanlı : bilim**, ed. Güler Eren, Ankara : Yeni Türkiye Yayınları, 1999. C. 8, s. 206-207.

19. YÜZYIL OSMANLI ÂLİMLERİNİN BELAGATE DAİR ESERLERİ

İbrahim ŞABAN*

Özet

Bu makalenin konusunu XIX. asırda Osmanlı âlimleri ve bunların Arap belâgatine dair eserleri teşkil etmektedir. Makalede bu çerçevede XIX. asırda yaşamış ve belagat sahasında eser vermiş Osmanlı âlimlerinin kısaca hayatı verildikten sonra, eserlerine geçilerek bunlar tanıtılmış ve varsa yazma nüshalarının bazısının tavsifi diğerlerinin de kütüphane numaraları verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XIX. asır, Osmanlı, belagat, âlim, eser.

Summary: The subject of this article is to study the Ottoman scholars who have works on Arabic rhétorique and their works in the 19th century. Having studied shortly the Ottoman scholars who lived in the 19th century and who have works on Arabic rhétorique, we introduced their works and described some of them that exist in Turkish libraries, indicating the numbers of the libraries for the rest of the copies.

Key Words: 19th century, Ottoman, rhétorique, scholar, work.

Belagat, sözlük manası bakımından, V. babdan (أ- ل) kullanılması durumunda ‘‘bir ifadenin açık ve seçik olması’’ anlamında mastardır. Bazı kaynaklar bunu, I. babdan (أ- ل) ‘‘ulaşmak, yetişmek, varmak, olmak, ermek, ergenlik çağına varmak, olgunlaşmak’’ manasındaki ‘‘bulûğ’’ kelimesiyle ilgili görüyorlarsa da bab ve mastar değişikliğinden dolayı bu anlam isabetli görülmemektedir.¹ Araştırmacılarca belagatin ilk önce edebi tenkit olarak

* Arş. Gör., İstanbul üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (ibrahimsaban@hotmail.com)

1 İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, 15 c., Beyrut 1990, C. VIII, s. 419-421; Hulusi Kılıç, ‘‘Belâgat’’, **DİA**, C.V, İstanbul, 1992, s. 380.

748 (1347) yılında tamamladığı *el-Mutavvel* adlı eserini özetlemek ve kimi konularına açıklamalar getirmek suretiyle 756 (1355) yılında yazdığı *el-Muhtasar* adlı eserleri kaleme aldı. Seyyid Şerif Cürcani (816/1413) de *el-Teftazani*'nin *el-Mutavvel*'ini esas alarak *Haşiye ale'l-Mutavvel* adlı eseri kaleme almıştır.⁸

Gerek *es-Sekkaki*'nin gerekse *el-Kazvini* ve *et-Teftazâni*'nin bu eserlerinin Osmanlı medreselerinde de okutulmuş olmasından dolayı Osmanlı âlimleri bu eserler üzerinde birçok çalışmalar kaleme almışlardır. Bu çalışmaların Fatih Devri Sonuna Kadar olanını M. Sami Benli⁹, XV.-XVI. asırları arasındakileri Ömer İshakoğlu ele aldı.¹⁰ XVII.-XVIII. Asırlar arasındaki çalışmalar da tarafımdan yüksek lisans tezi çerçevesinde ele alındı.¹¹ Bu makalede bu araştırmaların tamamlayıcısı olması düşüncesiyle XIX. Asır Osmanlı Âlimleri ile Belagate Dair Eserlerini zikredeceğiz. Günümüze gelmiş olsun veya olmasın belagate dair eser kaleme almış müellifler, vefat tarihleri dikkate alınarak zikredilmiştir.

İsmet İbrahim Bey (ö. 1222/1807)

Malatyalı Raif İsmail Paşa'nın oğlu olan müellif, ilmi alandaki görevlerinden sonra Rumeli kazaskeri oldu. 1222/1807 yılında vefat eden müellif, Üsküdar'da Nuh Kuyusu kabristanına defnedildi. Aynı zamanda şair de olan müellifin konumuzla ilgilendiren eseri, Zemahşeri'nin *Esasu'l-Belağâ*'sını ihtisar ederek "*el-icâz fi ihtisari'l-Mecâz*" adını verdiği eseridir.¹² Kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

⁸ Christopher Ferrard, *The Development of An Ottoman Rhetoric Up To 1882* (Part I; The medrese tradition), Osmanlı Araştırmaları III, İstanbul 1982, s. 165.

⁹ M. Sami Benli, "Başlangıçtan Fatih Devri Sonuna Kadar Belâğata Dair Eser Veren Osmanlı Âlimleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 1991

¹⁰ Ömer İshakoğlu, "Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2004

¹¹ İbrahim Şaban, "Türk-Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Yaptıkları Katkıları (XVII-XVIII. Asırlar)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2007.

¹² Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 3 c., İstanbul, Matbaa-i Âmiri, 1333, C. I, s. 374.

Muhammed Sâdık b. Abdurrahman (ö. 1223/1808)

Tam adı Muhammed Sâdık b. Abdurrahman b. Süleyman b. Abdullatif olan müellif Erzincanlı olup daha ziyade Müftüzâde diye meşhur olmuştur. Müellif, İstanbul'a yerleşmiş ve 1223/1808 yılında burada vefat etmiştir. Edebiyata dair *Haşiye ala Şerh el-Hüseyniye fi'l-âdâb* adlı esrinin yanı sıra daha birçok konuda eser kaleme almıştır. Konumuzla ilgili eseri ise, *Şerh alâ Şerhi'l-İstiare el-leyşiye li'l-İsâm*'dir.¹³

Haşiye ala Şerhi'l-İsam ala risaleti'l-İstiare;

Ebu'l-Kasım es-Semerikandi'nin *el-İstiare* adlı risalesine İsamüddin el-İsterâyini'nin (945/1538) şerhinin haşiyesi olan bu eserin, kütüphaneye çalışmalarımızda birçok yazma ve matbu nüshası tespit edilmiştir. Biz burada bunlardan sadece iki nüshanın tavsifini ve diğerlerinin kütüphaneye numaralarını vermekte yetineceğiz.

Erzincan (Süleymaniye Kütüphanesi) numara 123:

Eser, kahverengi mukavva bir cilt içerisinde 108 varak olup 21,05X13,3 (16,3X7,7) cm ebadında olup aharlı kâğıt üzerine 29 satır nesihle yazılmıştır. (Curl münşaf)

Baş: Ib:

بسم الله الرحمن الرحيم حمد من أحسن جمال البلاغة بمزايها مقتضى التمام... وبعد فيقول العبد الفقير السيد محمد صادق بن السيد عبدالرحيم الفتحي بارزخان... واستوطن الأناضل زوايا الخول لما رأيت الرسالة المشهورة برسالة الاستمارة وشرحها لا لي تلمية بمجة تناثرت من خزنة عزيزية... وخلق في قلبي ان احوم حول التحرير اكشف النقاب عن خرائد هما واحلى عريس الإدهان بحلية الزواهر فزادها واعلم ما رمز اليه مؤخر عين عبارتهما رمز خفيا واشير الى الجواب عن اعتراضات من اقاموا في درجات العلي مقامها عليا وياشرت بكشفها بعون الله الملك الجليل حسبي الله ونعم الوكيل يقول العبد المتفقر الى الطاف ربه الخفية اخرج الكلام على خلاف مقتضى لظ اقتضاء الحال اياه منه وضع الظ موضع الضمير ...

Son: 108a:

¹³ Bağdatlı, İsmail Paşa: *Hedyyetu'l-ârifin esmâu'l-muellifin ve âsâru'l-musanifin*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1951, c. 2, s. 355; Bursalı a.g.e., c. 2, s. 32; Omer Rızâ Kehhâle, *Muceemu'l-Muellifin terâcim musannifî'l-kutubi'l-Arabiyye*, 4 c., Beyrut, Muessesetu'l-Risâle, 1414/1993, c. 3, s. 349.

...ولك ان تجعل الجميع قرينة في مقام شدةالاهتمام بالاضاح ولذا يقال قد يكون القرينة وحدة وقد يكون متعددة الحمد لله على تمام الايضاح بعد الظلام ... ولعل الناظر المصنف يصون المجمع من وصمة الانتقادات ويذكر الجامع بدعاء صالح ينتفع به في الحياة والمات.

Pertevniyal (Süleymaniye) nr. 525

Eser, 174 varaklık bir mecmuannın 110a-174b varakları arasında olup 23,6X16,5 (BBXBB) cm ebadında olup aharlı kâğıt üzerine 29 satır nesihle yazılmıştır. (قول المصنف). kelimeleri ile keşideler kırmızı mürekkeplidir. 174 b varagında sağ altta Tahrir tarihi 1210 yazmaktadır.

Baş:110a:

وه نستعين بسم الله الرحمن الرحيم اياك نعيد... حمد من أحسن جمال البلاغة مزييا مقتضى المقام... وبعد فيقول العبد الفقير السيد محمد صادق بن السيد عبدالرحيم المغني بارزخان... واستوطن الأفاضل زويا الخمول لما رأيت الرسالة المشهورة برسالة الاستعارة وشرحتها لا لي ثنية بحية تناشرت من خزنة عزيزية ... وخلق في قلبي ان احوم حول التصرير اكشف القباب عن خزانتهما واحلى عرايس الازدهان بحلية الزواهر فرادها واعلن ما دهشي اليه مؤخر عن عبدالقاسم رمز خنيا واشير الى الجواب عن اعتراضات من قاموا في درجات العلي مقامها عليا وناشرت بكشفها بعون الله الملك الجليل حسبي الله ونعم الوكيل يقول العبد المنفتر الى الطاف ربه الخفية اخرج الكلام على خلاف مقتضى الظ لاقتضاء الحال اياه منه وضع الظ موضع الضمير ...

Son:174b:

...ولك ان تجعل الجميع قرينة في مقام شدةالاهتمام بالاضاح ولذا يقال قد يكون القرينة وحدة وقد يكون متعددة الحمد لله على تمام الايضاح بعد الظلام ... ولعل الناظر المصنف يصون المجمع من وصمة الانتقادات ويذكر الجامع بدعاء صالح ينتفع به في الحياة والمات.

Diğer nüshalar:

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, numara 1066 (yazma); Edirne Selimiye Kütüphanesi, numara 1805(yazma); Hafid Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 23(matbu, İstanbul, Matbaa-i Amire 1253); Pertevniyal (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 564 (matbu); Süleymaniye (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 910 (matbu, İstanbul, Daru't-Tıbaatı'l-Amire 1253); Atif Efendi Kütüphanesi, numara 1936 (matbu, Matbaa-i Amire 1279).

Naimi Halil Efendi (ö. 1230/1814)

Müellif zümresinden biri olup Konyalıdır. Mesticizade lakabıyla meşhur idi. İlim tahsilinden sonra uzun müddet Manisa'da tefris faaliyetleriyle ile

mesgul oldu. 1230/1814 yılında Manisa'da vefat etti. Müellifin tefsire dair *Haşiye ala Beyzavi*, gramere dair *Şerh Avamil* ve daha birçok alanda eseri bulunmaktadır. Konumuzla ilgili eseri ise haşiye ala *Risale-i İstiare li-Kazabadi*'dir.¹⁴ Kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Mehmed Müniib Efendi (ö. 1238/1822)

Antepli olan müellifimiz memleketindeki âlimlerden ilim tahsil ettikten sonra İsmail Konevi'ye mülazemet etti ve ondan icazet aldıktan sonra İstanbul'da kazasker oldu. 1238/1822 yılında ikame ettiği Aydın'da vefat etti. Konumuzla ilgili eseri "*Hulasatu'n-nukul fi'l-edeb*"dir, Matbu olan bu eser kavaidi edebiyeden bahseder.¹⁵ Kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Kayserili İbrahim b. Muhammed (ö. 1253/1837)

Gözübüyükzade diye meşhur olan müellif, 1253/1837 yılında vefat etti. Tefsire dair *Tefsîr cüz' en-Nebe'*, gramere dair *Mecmuat el-kavâid fi ihdâ ve salâsîn risâla* ve konumuzla ilgili de *Şerhu'l-İstiare li'l-İsâm* adlı eseri vardır. Ayrıca Türkçe *İstiare-i İsam bi lisanı't-Turki* adlı bir eseri de vardır.¹⁶

Takrirat ale'l-Feride ve Şerhiha li'l-İsam

Ebu'l-Kasım el-Leysi es-Semarkandî'nin bazı kaynaklarda *el-Feride*, bazılarında ise *Ferâidu'l-fevâidi's-Semarkandiyye fi'l-istiare* adıyla geçen eserine İsâmuddin el-İsferâyini'nin (945/1538) şerhinin şerhi olan bu eserin, kütüphane çalışmalarımızda üç yazma ve bir matbu nüshası tespit edilmiştir. Biz burada bunlardan sadece iki nüshanın tavsifini ve diğerlerinin kütüphaneye numaralarını vermeye yetineceğiz.

Bağdatlı Vehbi (Süleymaniye) numara 2046:

¹⁴ Bursalı a.g.e., C. II, s. 47.

¹⁵ Bursalı a.g.e., C. II, s. 34.

¹⁶ Bağdatlı, a.g.e., C. I, s. 41; Bursalı, a.g.e., C. II, s. 8; Kehhâle, a.g.e., C. I, s. 69; Mehmet Yavuz, *Ararap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri (XVI-XX. Asırlar)*, İstanbul 2008, s. 349-350.

Eser, 204 varaklık bir mecmuanın 191b-104b varakları arasında olup X (BBXBB) cm ebadında olup aharlı kâğıt üzerine talikle yazılmıştır. 1238/1822. Halil b. Hasan el-Konevi tarafından 1238 yılında istinsah edilmiştir.

Baş:190b:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على نبيه فأقول اني في جملة والصلوة على خير البرية اعراضا مشافوه كون الواو عاطفة ومورده عطف هذه الجملة على الجملة السابقة وحاصلة النقص الاجمالي...

Son:204b:

...كون الملام في المصراحة لا يحتاج الى الاحتراز عنه بقوله ما زاده على قرينة المسرحة لا يجوز ان يكون هذا التقيد وقوعيا لا احترازيا.

تمت هذه التقديرات والتعيرات والاستعارات للاستاذ مولانا ... الختق والموت المشهور بين الطلبة بكونوزيوك زاده.

Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye) nr. 5901

Eser, 24 varak olup 202X148 (150X75) cm ebadında olup aharlı kâğıt üzerine 17 satır nesihle yazılmıştır. İstinsah tarihi 1250/1834.

Baş:1a:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على نبيه محمد واله اجمعين وبعد ان في جملة والصلوة على خير البرية اعراضا مشافوه كون الواو عاطفة ومورده عطف هذه الجملة على الجملة السابقة وحاصلة النقص الاجمالي...

Son:24a:

...كون الملام في المصراحة لا يحتاج الى الاحتراز عنه بقوله ما زاده على قرينة المسرحة لا يجوز ان يكون هذا التقيد وقوعيا لا احترازيا.

Diğer nüshalar:

Manisa İl Halk Kütüphanesi, numara 1894 (yazma, 1244/1828, 242-291 vr.); Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 5889 (matbu, İstanbul, Daru't-Tibaati'l-Amire 1266).

Süirtli Molla Halil (ö. 1257/1841)

İlk tahsilini babası Molla Hüseyin'den alan müellif bölgesindeki âlimlerden ilim tahsil ettikten sonra Siirt'te ilim neşri ve telifle uğraştı ve 1257 yılında vefat etti. Mantık, edebiyat ve dini ilimler alanında birçok eser kaleme almış olan müellifin konumuzla ilgili eseri, *Risale fi'l-Mecaz ve 'İsitare'*dir.¹⁷ Kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Sobiceli Mehmed Efendi (ö. 1261/1845)

Müellif, Aydın'a bağlı Sobiçe nahiyesindedir. 1261/1845 yılında vefat etti ve Sobiçe'de defnedildi.¹⁸ Gramere dair eser de kaleme almış olan Sobiceli Mehmed Efendi'nin konumuzu ilgilendiren eseri *Mefhumu'l-Alaka* adlı Türkçe eseridir. Eser Türkçe olduğundan bulunduğu kütüphaneyi ve numarasını vermekle yetineceğiz.

Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi) nr. 5885.

Hacı Muhammed Rağb Efendi (ö. 1264/1847)

Diyarbakırlı olan Rağb Efendi tahsilini tamamladıktan sonra memleketinde telif ve tedris ile meşgul oldu ve 1264/1847 yılında vefat etti. Birçok alanda eser kaleme almış olan müellifin konumuzla ilgili *Risale-i Nefsiyye fi Alayık-ı mecaz* adlı eseri vardır.¹⁹ Kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Süleyman Vehbi Kırkağacı (ö. 1268/1851)

19. asır âlimlerinden biri olan Süleyman Vehbi Kırkağacıdır. İlk tahsilini Alaşehirli Hacı İbrahim Efendi'den sonra da Konya ulemasından Müftü Molla Efendiden aldı. İlim tahsilinden sonra memleketinde tedris faaliyetleriyle iştigal etmiş ve üç defa icazet vermeye muvaffak olmuştur. 1268/1851 yılında vefat eden müellif, Eski Mezarlık denilen kabristanda defnedildi. Aynı zamanda Nakşibendî tarikatı şeyhlerinden olan müellif, Kırkağac'ın âlimi diye meşhur

¹⁷ Bursalı a.g.e., C. II, s. 37; Yavuz, a.g.e., s. 351.

¹⁸ Bursalı a.g.e., C. I, s. 343; Kehhâle, a.g.e., C. II, s. 553.

¹⁹ Bursalı a.g.e., C. I, s. 317; Yavuz, a.g.e., s. 354.

olmuştur. Birçok konuda eser telif etmiş olan müellifin konumuzla ilgili eseri *Karatepeli(1191/1777) 'nin Alaka şerhine haşiye'* dir.²⁰

Karatepeli 'nin Alaka şerhine haşiye

Karatepeli (1191/1777)'nin Mahmud Antaki(1160/1747)'nin *el-Alâka* diye meşhur olan *İstiare risalesine* yazdığı şerhinin haşiyesi olan bu eserin kütüphane çalışmalarında bir nüshası tespit edilememiştir.

Sirozlu Hafız Seyyid Efendi (ö. 1269/1852)

Son devir âlimlerinden olan Hafız Seyyid Efendi, günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Siroz (Serres) şehridendir. Uzun müddet İstanbul'da ilim neşriyle uğraşmıştır. 1269/1852 yılında hacdan dönüşünde vefat etti. Konumuzu ilgilendiren eserleri, Mahmud Antaki'nin İstiare risalesinin şerhi olan *Şerhu'l-Alaka* ve *Haşiye ala Vaziyye li-Ali Kuşçu'*dur.²¹

Şerhu'l-Alaka:

Mahmud Antaki'nin içerisinde hakikat, mecaz ve kinaye konularını işlediği beyan ilmine dair *el-Alâka*, *Risâletü'l-İstiare*, *Risâle fi'l-beyân ve Risâle fi'l-alaka* ve'l-mecâz ve'l-kinâye gibi adlarla anılan ve daha çok *el-Alâka* ismiyle meşhur eserin şerhi olan bu eserin, kütüphane çalışmalarımızda iki matbu nüshası tespit edildi.

Eserlerin Buldukları Kütüphaneler:

TDV İSAM GNL., 11409/892.7 ANT.M (İstanbul, Hacı Muhtarrem Efendi Matbaası 1293); TDV İSAM GNL., 96048/892.7 ANT.M (Dersaadet, Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası 1313).

Haşiye ala Vaziyye li-Ali Kuşçu:

Aduddiddin el-İci'nin *er-Risâletü'l-vaz'iyye* alı eserine Ali Kuşçu tarafından yalpan Şerhu'r-Risâletü'l-vaz'iyye adlı şerhine müellifin yaptığı haşiyedir.

²⁰ Bursalı a.g.e., C. I, s. 328; Yavuz, a.g.e., s. 356.

²¹ Bursalı a.g.e., C. I, s. 284.

Eserlerin Buldukları Kütüphaneler:

TDV İSAM GNL., 55187/492.7 İCİ.R (İstanbul, Darü't-Tibaati'l-Amire 1259); TDV İSAM GNL., 98966/492.7 İCİ.R (matbu 1305); TDV İSAM GNL., 83939/492.7 İCİ.R (İstanbul, Matbaa-i Ali Bey 1292).

Sarılarlı Mehmed Efendi (ö. 1278/1861)

19. asır ulemasından Konya sınırları içerisinde Elmalı kazasının Sarılar köyündendir. 1278/1861 yılında Elmalı'da vefat etti. Çeşitli konularda eserler kaleme almış olan müellifin konumuzla ilgili eseri *Şerh İstiare-i cedide'* dir.²² Kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

İstanbul Şevket Mustafa Efendi (ö. 1292/1875)

Tabib Mir alayından mütercim Salih Rıfki Bey'in oğlu olan müellif, yetiştirdiği öğrencilerine icazet vereceği sırada 1291-1292 tarihinde 38 yaşında iken vefat etti. Aynı zamanda şair de olan müellifin genel olarak ders verdiği alanlara dair haşiye ve talikatı ile ilim hakkında bir risalesi vardır. Konumuzla ilgili eseri ise *Talikat ala şerh el-Alaka li-Hafız Seyyid'* dir.²³ Kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Mustafa Kamil el-Bustani Yemli hazade (ö. 1294/1877)

Kayseri'de kadılık görevinde iken 1294/1877 yılında vefat eden müellif, Seyyid Burhaneddin Türbesi yanında defnedildi. Hikmet, mantık, hadis usulün ve edebiyata dair birçok eser kaleme almış olan müellifin konumuzu ilgilendiren eseri *Nazmu'l-funûn'*dur. Eserinde mantık, vaz', edebiyat, aruz, meani, beyan ve bedi gibi yedi fenden bahsetmiştir. Kütüphane çalışmalarımızda sadece bir nüshası tespit edilmiştir.

Nazmu'l-funûn

Müellif, *el-fennu'l-evvel* bölümünde; meani ilmini ve bu konuda, musned ileyhi, müteallakatu'l-fii, beyânu'l-kasr, beyânu'l-inşa, el-fasl ve'l-vasıl, el-icâz

²² Bursalı a.g.e., C. I, s. 344.

²³ Bursalı a.g.e., C. I, s. 338.

ve'l-itnâb, el-musavât konularını ele alır. el-fennü's-sâni bölümünde; beyan ve el-fennü's-sâlis bölümünde de bedii ilimini ele alır.

Tırnovalı (Süleymaniye Kütüphanesi) numara 1844/5:

Eser, bir mecmuanın 9b-23b varakları arasında beşinci risale olup 20,0X15,5 (16,5X9,4) cm ebadında aharlı kâğıt üzerine 26 satır nesih ile yazılmıştır. Müellif, 9b varağından itibaren el-fennü'l-evvel olarak meani ilmini ve bu konuda, musned ileyhi, müteallakat el-fil, beyan el-kasr, beyan el-inşa, el-fasl vel vasıl, el-icaz ve el-itnab, el-musavat konularını ele alır. 18b varağından itibaren el-fennü's-sâni olarak beyan ve 19a varağından itibaren el-fennü's-sâlis olarak da bedii ilimlerini ele alır.

Baş: 9b:

بسم الله الرحمن الرحيم حمداً لمن هو سام النعت والشان شكراً لمن لا مبدع الا كوان بالحكم وملهم للمعاني مع حقائقها
...وعد فالكمال الختاج والكرب لما اشتغلت باخوان مذاكراً نظمت تلخيص مفتاح مع الجهد مع ارتكام هوم لا انقسام لها...

Son: 23b:

...وعد البعض فضل للخطاب بعدما اتانا فاقد اذنت فيه الخوام على الاخاء.

Hasan Fehmi el-Alaşehirî er-Rumi (ö. 1298/1881)

İki defa Şeyhülislam olan Akşehirli (*Hedîye*'de Alaşehirî) Hasan Fehmi, Sultan Abdulaziz Han'ın hocasıydı. Şeyhülislamlık görevinden azlinden sonra Medine'de ikametgâh ile görevlendirildi ve 1298/1881 yılında Medine-i Münevvere'de (*Hedîye*'de Mekke'de) vefat etti. Çeşitli alanlarda eserler kaleme almış olan müellifin konumuzla ilgili olan ve içerisinde meani, beyan ve bedii mevzularından bahsettiği eseri *er-Riyazu'l-hâkâniyye fi'l-meâni ve'l-bedî* 'dir.²⁴ Eser bir mukaddime ve bahçe anlamına gelen üç "ravda"ya ayrılmıştır. Müellif, er-Ravdu'l-evvel diye isimlendirilen birinci bölümde; maani, er-ravdu's-sani diye isimlendirilen ikinci bölümde; beyan, er-ravdu's-salis diye isimlendirilen üçüncü bölümde de bedii ilmini ele almaktadır. Bahçe anlamına gelen her "ravda" da içerisinde çiçek anlamına gelen "Zehra" diye adlandırılan alt bölümlere ayrılmıştır. Kütüphane çalışmalarımızda sadece matbu nüshalar

tespit edildiğinden bunların buldukları yerler ve eğer varsa basım yerleri ve tarihlerini vermekle yetineceğiz.

Eserlerin Buldukları Kütüphaneler:

İbrahim Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 865 (matbu, Bahriye Matbaası 1285); Kasıdecizade (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 559 (matbu, İstanbul); Tahir Ağa Tekke (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 134 (matbu, İstanbul 1285); Ali Emiri Arabi (Millet Kütüphanesi), numara 3554,3555 (matbu 1285).

Ömer b. Ahmed b. Muhammed Saîd el-Harputî (ö. 1299/1881)

1216/1801 yılında doğan müellif, Harput müftüsü İmamzade Muhammed Saîd Efendinin torunu Müftü Ahmed Efendi'nin de oğludur. Harput'ta, Antep'te ve Kayseri'de ilim tahsil etti. Harput'ta on beş sene müftülük görevinde bulundu. Ömrünün sonunda âmâ olduğu halde yine ilim neşriyle uğraştı. *Manzuma-i Naimiyye* adlı matbu eserini ama iken telif etmiştir. Çok yaşlı olmasına rağmen şuur ve hafızasını yitirmedi. Çevresinde nüktedan kişiliğiyle tanınmıştı. Mahlası Naîma el-müderriş olan Harputlu Naîma, 1299/1881 yılında Harput'ta vefat etti ve Harput'taki kabristana defnedildi. Birçok haşiye ve risale kaleme almış olan müellifin konumuzla ilgili eserleri *Şerhu'l-Ferîde li-İsâmiddîn* 'dir.²⁵

Şerhu'l-Ferîde li-İsâmiddîn:

Ebu'l-Kasım el-Leysî es-Semarkandî'nin bazı kaynaklarda *el-Ferîde*, bazılarında ise *Ferâidu'l-fevâidi's-Semarkandîyye fi'l-istiâra* diye geçen eserine İsâmuddin el-İsferâyî'nin (945/1538) şerhinin şerhi olan bu eserin kütüphaneye çalışmalarımızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Halil Fevzi b. Abdullah el-Filîbevî er-Rumi (ö. 1302/1885)

İstanbul'da uzun müddet ders verdiğinden âlimler arasında 'Filipeli ders vekili Hoca Efendi' diye meşhur oldu. Medine Münevvere'de hac farızasını yerine getirdiği sırada 1302/1885 yılında vefat etti. Çeşitli konularda eserler

²⁵ Bağdatlı, a.g.e., C. I, s. 801; Bursalı, a.g.e., C. I, s. 302; Kehhâle, a.g.e., C. II, s. 553; Yavuz, a.g.e., s. 476.

²⁴ Bağdatlı, a.g.e., C. I, s. 302; Bursalı, a.g.e., C. I, s. 216; Kehhâle, a.g.e., C. I, s. 577; Yavuz, a.g.e., s. 473.

kaleme almış olan müellifin konumuzla ilgili eseri *el-Hâşiyetu'l-cedîde alâ Şerhi'l-İsâm li'l-Ferîde*'dir.²⁶

el-Hâşiyetu'l-cedîde alâ Şerhi'l-İsâm li'l-Ferîde:

Ebu'l-Kasım el-Leysî es-Semarkandî'nin bazı kaynaklarda *el-Ferîde*, bazılarında ise *Ferâidu'l-fevâidi's-Semarkandîyye fi'l-istiâre* diye geçen eserine İsamuddin el-İsferâyî'nin (945/1538) şerhinin haşiyesi olan bu eserin, kütüphane çalışmalarımızda sadece matbu nüshalar tespit edildiğinden bunların buldukları yerler ve eğer varsa basım yerleri ve tarihlerini vermekle yetineceğiz.

Eserlerin Buldukları Kütüphaneler:

Bağdatlı Vehbi (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 2207(matbu, İstanbul); Celal Ökten (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 669 (matbu, Sahafiye-i Osmaniye Matbaası 1308/1890); İzmirli İ. Hakkı (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 3032 (matbu, İstanbul 1302); Kasideczade (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 553 (matbu, İstanbul, Matbaa-i Amire 1305); Pertevniyal (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 673 (matbu, İstanbul 1287); Tirmovalı (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 1275 (matbu, İstanbul, Sahafiye-i Osmaniye Matbaası 1308); Tirmovalı (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 1423 (matbu, İstanbul, Matbaa-i Amire 1282); Atıf Efendi Kütüphanesi, numara 2390 (matbu, Matbaa-i Amire 1282); Atıf Efendi Kütüphanesi, numara 1595 (matbu, Sahafiye-i Osmaniye Matbaası); Atıf Efendi Kütüphanesi, numara 332 (matbu, Matbaa-i Amire); Nurosmaniye Kütüphanesi, numara 4696 (matbu, İstanbul, Matbaa-i Amire).

Nüzhet Mehmed Efendi (ö. 1304/1886)

Sivaslı Deli Nüzhet diye de bilinen müellif, aslen Tatar olup doğma büyüme Sivaslıdır. Matbuat müdürlüğü ve saire gibi önemli görevlerde bulunan müellif, 1304/1886 yılında vefat etti. Konumuzla ilgili ve aynı zamanda

müellifin en önemli eseri Türkçe *Muğni'l-kuttâb*'dir.²⁷ Kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1311/1893)

Vezir, âlim, edebiyatçı ve tarihçi olan Cevdet Paşa günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Lofça şehridir. Önce memleketinde sonra İstanbul'da ilim tahsil ettikten sonra devlette pek çok büyük hizmetlerde bulunmuştur. 1311/1893 yılında vefat etti ve Fatih Camii hazinesine defnedildi. 1188-1241 yıllarını kapsayan *Osmanlı Tarihi*, Fuat Paşa ile Bursa'da buldukları sırada kaleme aldıkları *Kavâid-i Osmaniyyesi* ve din ve edebiyat alanında daha birçok eseri vardır. Konumuzu ilgilendiren eseri ise *Talikat ala'l-Mutavvel*'dir.²⁸

Talikat ala'l-Mutavvel

Esas olarak Saadedin Taftazani'nin Meani multasar şerhini ele aldığı bu eserin kütüphane çalışmalarımızda bir yazma ve iki matbu nüsha tespit edildiğinden bunların buldukları yerler ve eğer varsa basım yerleri ve tarihlerini vermekle yetineceğiz

Eserlerin Buldukları Kütüphaneler:

Hüdai Efendi (Hacı Selim Ağa Kütüphanesi), numara 1527 (yazma, 26 varak); Gelibolulu Tahir (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 88(matbu, İstanbul); Kasideczade (Süleymaniye Kütüphanesi), numara 758 (matbu, İstanbul, Matbaa-i Amire).

Sabit Mehmed Efendi (ö. 1311/1893)

19. yüzyıl alimlerinden olan müellif Kayserilidir. 1311/1893 yılında memleketinde vefat etti ve Kurşunlu Camii hazinesinde defnedildi. İsamuddin

²⁷ Bursalı a.g.e., C. II, s. 467.

²⁸ Bursalı a.g.e., C. II, s. 129, Yazma, a.g.e., s. 386.

²⁶ Bağdatlı, a.g.e., C. I, s. 357; Bursalı, a.g.e., C. I, s. 395; Kehâle, a.g.e., C. I., s. 688.

el-İsferâyani (945/1538)'nin, Ebu'l-Kâsım b. Ebu Bekr es-Semerkindi'nin (888/1483) el-Feride veya Ferâidu'l-fevâidi's-Semarkandiyye fi'l-istiâra adıyla meşhur olan istiare risalesinin şerhini "Muînu'l-müsteir"²⁹ ismiyle tercüme etmiştir.²⁹ Kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Aydınlı Sarı İbrahim Efendi (ö. 1312/1894)

Ödemişli Çakır Ahmedzade'nin en meşhur öğrencilerinden olup Aydın Yenipazarlıdır. Ödemiş'de tahsilini tamamladıktan sonra Aydın'da ilim neşri ve fetva işleriyle meşgul oldu. 1312/1894 yılında hac farızasını ifadan sonra Medine-i Münevvere'de vefat etti. Dokuz defa icazet vermeye muvaffak oldu. Türkçe *İstiare Riselesi* vardır.³⁰ Kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

İstanbul Seyyid Ali Vasfi Efendi (ö. 1314/1896)

Kadiri tarikati müntesiplerinden olan Vasfi Efendi, son memuriyeti devlet şurası başkâtibi iken 1314/1896 yılında vefat etti ve Sümbül Efendi türbesi yanındaki kabristana defnedildi. Müellifin konumuzla ilgili meani ilminden tazmin bahsine dair bir risalesi vardır.³¹ Kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Ali Yekta Efendi (ö. 1328/1910)

Ayasofya müderrislerinden Âmâ Hafız Efendi'nin öğrencisi olmuş ve ondan icazet almıştır. Kendisi de icazet vermeye muvaffak olmuştur. Farsçaya da vakıf olan müellif Nakşibendî tarikatındandı. 1328/1910 yılında vefat ederek Eyyüp'de aile kabristanına defnedildi. Dini ilimlerde birçok eser kaleme almış olan müellifin konumuzla ilgili matbu eseri *Alaka Haşşiyesi'*dir.³² Kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada toplam yirmi iki (22) müellif ile bunlara ait dokuz (9) müstakil risale, beş (5) haşiye, üç (3) şerh, üç (3) talikat ve bir (1) de Arapçadan Türkçeye çeviri olmak üzere toplam yirmi üç (23) eser zikredilmiştir. Bu eserlerden dokuzu (9) Türkiye'deki kütüphane çalışmalarımızda görülmüş diğerleri de kaynaklarda isimleri geçmesine rağmen görülememiştir. Bu eserlerden dördü (4) Türkçedir. Görülemeyenler arasında üçünün (3) Türkçe diğerlerinin de Arapça olduğu düşünülmektedir. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz eserlere dikkat ettiğimizde genellikle bu eserlerin, medreselerde okutulan Kazvini'nin Telhisu'l-Miftah'ına, Teftazani'nin *el-Mutavvel'ine* ve Cürcani'nin *Haşiye ale'l-Mutavvel* adlı eserine şerh, haşiye ve talikat tarzında eserler olduğu, müstakil eserlerin de bu eserlerdeki konuların ele alınış şekline bağlı oldukları görülmüştür. Böylece dönemin özelliği gereğince daha çok bu tarz eserler verildiği sonucuna gidebiliriz. Nitekim meşhur bir âlimin eserini açıklamak ve kimi zaman tenkit etmek bu dönem için kabul görebilecek en iyi ilmi çalışmaydı.

²⁹ Bursalı a.g.e., C. I, s. 265.

³⁰ Bursalı a.g.e., C. I, s. 344.

³¹ Bursalı a.g.e., C. II, s. 485.

³² Bursalı a.g.e., C. II, s. 59.